

НАРОДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 94(477)

Микола Гринь

ІМ'Я ЙОГО – КОЗАЦЬКЕ

У статті зроблена спроба дослідити та систематизувати найвідоміші топоніми сучасного села Козацьке, які дійшли до нас із сивої давнини і народилися в наш час.

Ключові слова: *Козацьке, географічні назви, топонім, архівні джерела, куток, Сунії.*

Історія рідного Козацького, який для мене є священним Єрусалимом на березі тихоплинного Супою, досить давня. Вона не вписується в рамки радянської історіографії, яка твердить, що село засноване в другій половині ХУІ століття. Не пощастило тут не тільки Козацькому, а й переважній більшості сіл і містечок України, справжню дату народження яких «старший брат» не хоче визнавати, бо, мовляв, життя в Україні не могло розпочатися раніше від Московії. Хоч достеменно відомо, що кордони Чернігівської губернії свого часу простягалися через Курщину, Брянщину, Воронежчину, Смоленщину, а сама Москва маковим зернятком позначена на тогочасних мапах біля кордону Чернігово-Сіверщини. Зберегли архіви й указ великого князя Литовсько-Руського Олександра Ягеллона від 1503 року, згідно з яким усі землі верхньої течії Трубежу та Супою були пожаловані боярину Дашкові Іванчичу. Саме він розпочав осаджувати в цих краях козацтво. Саме у верхів'ї Супою розташовувався й моє Козацьке. Цю місцину понад второваною дорогою з судноплавною рікою, лісами, родючими ґрунтами, заплавами та озерами, де водилося багато риби і птаства, просто не могли оминати осадники.

За переказами, археологічними показниками та окремими архівними джерелами, ойконіму Козацьке щонайменше п'ятсот років і його історія нерозривно пов'язана з Сіверщиною та прилеглою частиною Переяславщини. Саме до цього князівства у сиву давнину належала Биківська волость, адміністративною одиницею якої було Козацьке, а також Биківська, а згодом Басанська сотня Переяславського полку, один з куренів якої базувався в моєму рідному селі. Ці землі весь час належали гетьманській булаві. Тобто з землі мого села одягалися і харчувалися Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Данило Апостол, Кирило Розумовський та інші очільники козацтва й Гетьманщини. Мої пращури всі належні податки спрямовували в гетьманські скарбниці. І можна робити логічне припущення, що українські гетьмани ходили по землі мого села, адже у них був звичай об'їжджати всі володіння, належні до «булави». Достеменно відомо, що гетьман Кирило Розумовський у 1752 році витратив більше двох місяців для огляду належних йому за рангом володінь. Звісно, через значний історичний проміжок часу село належало іншим власникам та ввійшло до Ніжинського округу Козелецького повіту, що вже географічно наблизило його до не менш древньої Сіверської землі.

Міграційні процеси розселення моїх пращурів на цих територіях, їхня господарська діяльність, етнічний та соціальний склад населення дозволили Козацькому надбати за роки свого піднесення і занепаду власні особливості топонімічної системи,

© Гринь Микола Миколайович – член Національної спілки журналістів України, лауреат літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша.

хронологічні межі якої теж сягають у сиву давнину. Під час вивчення походження, вживання місцевих назв вулиць, кутків, водойм вдалося вияснити, що їхня значна частина сягає корінням навіть у дотатарську епоху. Приклад цьому назва річки Супій, на лівому березі якого зародилося село, і назва якої є словом тюркського походження, де «су» означає вода, а повний переклад назви річки перекладається як «добра вода».

Про Супій більш детально скажу, коли розповідатиму про гідроніми села. А зараз хочу нагадати, що слово «топонім» має грецьке походження. Воно складається з двох частин: місцевість і її ім'я. Тобто кожен географічний об'єкт: гора, долина, вулиця, левада, водойма, поле тощо мають своє найменування. Їх давали люди і «хрестили» місцевість вони для зручності в своєму повсякденному житті та побуті. Робили це вони ніби між іншим, а насправді ж ці назви тепер складають прекрасну та багатовікову історію рідного краю чи окремого населеного пункту. То ж зрозуміло, що тепер топоніми є важливим не тільки інформаційним, а й пізнавальним джерелом для вивчення змін, що відбулися протягом історичного розвитку будь-якого населеного пункту.

У Центральному державному історичному архіві України, наприклад, зберігаються документи з історії Козацького. Є там, зокрема, й акти-купівлі продажу земельних ділянок, плеців, ставків, лісків. В одному з таких документів указується, що маєтність козака Задорожного одним боком упирається в Супій, а на тих ґрунтах стоять дві могили, звані Близницями. Тобто саме річка та могили були найпереконливішими орієнтирами у розподільчих межах. Ось саме у цьому прикладі Близниці і є місцевим топонімом. Звичайно, до нього можна б «приписати» і назву річку, але Супій вписаний не тільки в місцевий словник гідронімів, а й у світовий.

Наголошу, що топоніми нашого краю не так давно дослідив відомий історик і краєзнавець С. О. Павленко. У його чудовій і пізнавальній книзі «Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини» є розділ і про Бобровицький район. Наведені чотирнадцять топонімів і з Козацького. За це дяка автору. Але ж в моєму рідному селі їх значно більше. Значна частина їх забулася навіть у пам'яті старожилів. Довелося «відловлювати» окремі з них в архівних документах. Звісно, я теж не претендую на абсолютну точність, але вважаю обов'язком донести топоніми та їхнє тлумачення до наступних поколінь земляків.

Розпочну з ойконіма назви села. Отож ім'я йому – Козацьке. Якщо дослідники століттями «б'ються» у дискусіях над походженням назв Чернігова, Ніжина, Козельця, Бобровиці, Нового Бикова, то Козацькому тут пощастило. Назва села точно вказує, що його засновниками чи першими осадниками були козаки. Інша справа, які це були козаки: татарсько-турські, які з'явилися раніше за українських, чи наші єдинокровні слов'янські предки. Можливо, й литовські, бо у ХУІІІ столітті у селі було немало носіїв прізвища Литвин, Литвинка. Як би там не було, а любительські археологічні дослідження показали, що в окремих частинах села на глибині до двох метрів були відкопані шари попелищ, що дозволяє робити припущення, що саме тут розташовувалися перші мазанки пращурів села, які спопелив вогонь монголо-татар. Отже, ординці палили існуюче поселення.

Як і кожне село в Україні, Козацьке складається з кутків. Їх назви мають в своїй основі антропоніми – імена, прізвища та прізвиська людей, які мешкали на певній території села чи володіли тут земельними наділами. Топонімом «куток» ми й до сьогодні активно користуємося в повсякденному житті. Здавалося б, що куток має виглядати у формі кута і означати кінець вулиці. У Козацькому це не так. Значна частина кутків не «замикаються» у кут. Наприклад, центральна вулиця села, яка має протяжність більше п'яти кілометрів і розділяє Козацьке майже навпіл, має шість кутків. До речі, їхні назви збереглися до наших днів з тих часів, коли село розділялося не на вулиці, а на справжні мікрорайони. Саме на цих кутках молодь взимку збиралася на вечорниці та на досвітки, саме на кутках формувалася черета корів, саме кутком збиралася на родини, хрестини, проводжали рекрутів на службу до війська. Сусідів з кутка обдаровували шматком свіжини. Кутки в Козацькому існують і по сьогодні, хоча ще до Другої світової війни село, як і належить справжньому козацькому по-

селенню, ділилося на сотні. Як на мене, прикро, що такий поділ не прижився, і тепер навіть старожили не знають, де була перша, друга чи десята сотня і скільки їх було взагалі в селі. Хоч у недалекій Петрівці навіть малеча знає, хто сьогодні живе на якій сотні і де вона розташована.

А тепер розглянемо назви «мікрорайонів» села. Якщо заїжджати в Козацьке з Веприка, то перший куток цієї вулиці з сивої давнини носить назву Фенюківка. Це одна з найдовших вулиць села і тут чи не найбільший куток. Беззаперечно, що його назва дісталася від прізвища Фенюк. І до революції, і тепер на Фенюківці чимало носіїв цього прізвища, хоча сказати, від якого конкретно Фенюка пішла назва, ніхто не може. Не допомогли й архівні документи. Однак народні перекази донесли до нас легенду про одного з сільських Фенюків. Десь на межі ліквідації кріпосного права в російській імперії він вирушив у мандри в Сибір, аби там заробити дерева на побудову добротної хати. Кілька років про нього не було чуток і звісток. У селі він несподівано з'явився з великою валкою мажар, навантажених деревом. З того часу цей Фенюк у селі одержав прізвисько Сибіряк. Ніхто не знає того Фенюка, а ось прізвисько Сибіряки й до сьогодні носять чимало моїх односельців – саме з роду Фенюків. Хоч Фенюків у селі й нині немало і вони розселилися й на інші кутки села. Хай не образиться решта носіїв цього прізвища, але назву лише одну родину – Миколи Степановича Фенюка, обійстя його і синів і тепер на Фенюківці. Саме він на зорі незалежності України проявив характер своїх пращурів і став одним з найперших у районі фермерів. Господарство «Вікторія» тепер обробляє землі не тільки в Бобровицькому, а й у Носівському районах. А плече батьку підставили сини – Олександр та Микола.

Фенюківка завершується в центрі села. А від нього вліво бере початок новий куток і вулиця водночас – Морозівка. Це один з найнедавніших кутків. Він започаткувався, коли село розрослося і будуватися на високих місцях вже не було можливості. Щоб звести хату на цих вільних площах, доводилося підводами завозити чимало землі для висипки дворища. Це робили толокою, тобто, новосельцям допомагали всією громадою. Звісно, першими поселенцями були родини з носіями прізвища Мороз. Дореволюційні сповідні та метричні книги сільської Свято-Миколаївської церкви не зафіксували таких прізвищ серед місцевих прихожан. Такі прізвища фігурували в історичних документах стосовно розташованих неподалік сіл Нової Басані і Пустотине. Цілком можливо, що саме звідти вони й прибилися до Козацького, наприклад, стали приймаками у сільських красунь. Переповідають, що на цьому кутку жили вісім родин Морозів. Сьогодні в селі нема жодної сім'ї з цим прізвищем. Залишилося лише вуличне прізвисько. Так кличуть тепер представників роду Мележиків. Звісно, не зникає з народної пам'яті й топонім Морозівка.

Серед давніх власних імен козачан документи донесли до нас прізвище Бурзак. Правда, в дореволюційних документах стосовно історії села значаться Бурзаковські, Борзаковські, Бурзаченки. У цьому роду були дворяни, державні чиновники з класними чинами. Відомо, що наприкінці XIX століття сільським старостою в Козацькому був В. С. Барзаковський, який, як писали тоді «Черниговские губернские ведомости», доклав особливих зусиль для мобілізації односельців на будівництво нового приміщення народного училища «о пяти комнатах с кухнею и корридором, из них две громадныя, светлыя классныя комнаты имеют по 12 аршинов в квадрате... на каменном фундаменте и покрыто железом...» Отож і не диво, що Бурзаки навічно зрослися з селом у його топоніміці – один з кутків у Козацькому з давнини зветься Бурзаківка. Офіційна назва вулиці тепер Космічна, але в побуті ніхто й ніколи її так не називає.

Від Бурзаківки, а якщо точніше, від Бурзакового вигону бере початок Левченківка. Вона весь час густо заселена людьми, бо землі на цьому кутку чи не найродючіші в селі. До того ж, тут глибоко залягають ґрунтові води. Як і на інших кутках, назвати першого Левченка, який тут поселився, не може ніхто. Але й до сьогодні тут чимало родин з цим прізвищем.

Левченківка плавно переходить в інший великий куток – Харланівка. Цей куток разом з Бурзаківкою, Левченківкою і чималим відрізком Центрального шляху роблять своєрідне кільце із хат, городів і берегів. Воно, в свою чергу, пересікається надвоє

висохлим руслом безіменної річки, яка щовесни наповнюється водою. Харлани, переповідають старожили села, споконвіку були заможними людьми. Навіть у ганебних тридцятих роках, коли більшовики задумали так звану суцільну колективізацію, з цього кутка вислали у табори шість чи сім родин Харланів, а їхні землі та споруди нахабно забрали під господарський двір створеного там колгоспу «Перше травня». З усією очевидністю можна твердити, що колись це був окремий хутір чи слобода. Вказує на це та обставина, що на цьому – єдиному кутку села – було власне кладовище, на якому припинили хоронити померлих уже після Другої світової війни. Як і на Фенюківці, тут жило колись більше десяти родин Харланів. І сьогодні так склалося, що і на початку, і майже в самому кінці цього кутка живуть люди з носіями прізвища Харлан. Хоч у документах з історії села XVIII-XIX століття, з якими довелось знайомитися в архівах Києва й Чернігова, це прізвище писалося Харлановський, Харланівський, Харланка.

Справжнім хутором або ж мікрорайоном села з кількома вуличками є Сороківка (нині вулиця 30 років Перемоги). Тут і донині живе багато сімей із прізвищем Сорока. Цей куток більш за все заснувала або ж мала тут свої володіння поміщиця Сорокіна. Архівний документ з Київської палати цивільного суду від 31 серпня 1835 року свідчить, що вдова порутчиця Софія Григорівна «дочь Сорокина продала крепостных своих людей... в селе Козацком, а именно Емельяна Сидорова сына Шевченка, жену его Ефросинью Григорьеву, детей их: сыновей Михаила, Пьера и Савелия да дочь Параскевию с указанною пропорцією земли госпожи капитанши Степаниде Антоновой дочери Горячевой... за восемьсот рублей...»

На підтвердження тези про поміщицю Сорокіну додаю ще й той факт, що поруч з цим кутком розташований невеликий відрізок території села, який доніс до нас топонім Шапранівка. Названа вона на честь дворянської родини Шапрановського, який у свого часу був «смотрителем козацанским» і жив саме на цій території. Отже, сільські дворяни селилися неподалік один одного.

Шапранівка ж межує з Онисечківкою. Куток названий на честь людей з прізвищем Онисечко. Назва виводиться від власних імен Онися чи Онисій, дітей яких звали Онисині. Людей з таким прізвищем чимало живе й донині в Козацькому і, звісно ж, на тому кутку. У Онисечківку перпендикулярно впирається Кабельниківка. Прізвище Кабельник часто зустрічається в дореволюційних документах села. Згодом це прізвище виродилося і воно стало прізвищем – для потомків за материнською лінією. Із прізвищем Кабельник люди й зараз є в селі, а ось вуличка ця зникла з сільської географічної мапи. Йшла вона від центрального шляху до русла Супою із його заплавами та левадами, на які люди ганяли пасти коней та корів. Тепер ця вулиця заросла деревами і чагарниками, заболотилася, на ній не живе жодна родина. Думаю, пройде десяток-другий років і може зникнути й сам топонім Кабельниківка. У крайньому разі нинішні школярі не можуть сказати, де у селі розташований цей куток.

Топонімічний словник Козацького має в своєму ареалі ще один куток, який пішов від власної назви. Це Нагулівка. Люди з прізвищем Нагула проживають тут і донині. Саме на Нагулівці, як і на Попелянці чи Попелівці, люди знаходили шари попелищ на глибочині до двох метрів. Швидше за все, це залишки попелища спаленого татарами поселення наших пращурів на березі Супою. Останні топоніми включають до себе куток із кількома вуличками, що розташовані неподалік від Великої школи.

Як у світі всі дороги ведуть до вічного міста, ім'я якому Рим, так і в Козацькому більша частина їх веде до лівого берегу Супою. До Супою тягнеться й Поділ. Це куток із найнижчим місцезростанням. Поділ ще після Другої світової війни був густо заселеним кутком, хоч там люди майже щовесни потерпали від весняних розливів Супою. Селяни для обробітку відвойовували в природи невеликі шматочки землі. А до війни багатьом мешканцям Подолу наділяли землі для обробітку на іншому боці села. Люди поступово звідти переселялися в інші кутки і тепер на Подолі живе одна сім'я. Поділ – це не тільки низина, так називають солончакові землі, на яких сіють овес і жито, хоч на цих землях останній злак більш урожайний на солону, а не на зерно. Це повністю стосується й Подолу в Козацькому.

Значний вплив на формування топонімічної скарбниці Козацького справляло також географічне та природне розташування окремих частин села. Один з кутків, наприклад, називається Білі Землі. Він найвіддаленіший від центру села у напрямку до Савелійового поля, розташованого під столітніми яворами. Назву свою територія одержала від того, що вона була справжнім глинищем із білою глиною. І хоч у селі було та і нині є не одне глинище з покладами сировини для будівництва та цегельного виробництва, Білими Землями прозвали лише одне природне родовище корисних копалин. Очевидно, це й тому, що її поклади залягали під невеликим шаром ґрунту, та й він був не масним чорноземом, а постійно вкритий білим нальотом – справжні солончаки.

Від центру села бере свій початок куток Заглибівка. Офіційно ця вулиця тепер іменується ім'ям Тараса Шевченка. Вона тягнеться майже два кілометри і впирається в русло тепер уже болотистого Супою. Неподалік від річки вулиця розгалужується на кілька рукавів. Один з них веде через греблю до сусідніх Білоцерківцевь, які вважалися «деревнею» і тривалий період були приписані до приходу церкви святого Миколи в Козацькому. Первісну назву Заглибівки пов'язують з тим, що вона заглиблена за селом до колись широкого русла повноводої ріки. Як не дивно, але саме це побережжя Супою є у селі найвищою точкою над рівнем моря.

Зовсім мініатюрний куточок села, який є справжньою його окрасою, звуть Башлик. Він відходить від стику Левченківки і Харланівки. Куток має форму башлика – колись традиційного головного убору. Топонім цей тюркського походження і пов'язаний з тюркським кочів'ям. Свого часу означало місце стоянки кочівників. Є й інші тлумачення цього топоніму. Серед них – начальник, поводитир. Отож, можливо, що саме на цій території поселився татарин і її назвали Башлик, територія, де живе начальник. Відомий український вчений А. Кримський також твердив, що слово башлик означає нагороду головному герою бою, а найкращою нагородою є варена голова бика. Цілком ймовірно, що цю територію села татарин одержав у нагороду за бій, за оволодіння поселенням на березі Супою. Довгий час вважав, що такий топонім притаманний лише моему селу. Вияснилося, що куток Башлик є в Кобижчі. У малій Загорівці на Борзнянщині так називають одне з полів. Є Башлик у селі Южному Ічнянського району, яке до війни йменувалося Туркенівкою, що однозначно свідчить про зв'язок з бусурманами. Територія Башликівка зустрічається й на інших теренах Чернігівщини.

Споконвічну назву, що передається з покоління в покоління, має й куток Зорянівка (тепер вулиця Зоряна). Люди кажуть, що назва пішла від слова зоря. Куток виходить одним кінцем на поле, розташоване на сході села. Ось, мовляв, люди цього кутка постійно зустрічали ранкову зорю якщо не за роботою на широких козацьких наділах чи ж на ланах графа Розумовського, поміщика Петра Васильчикова чи київського полковника Дарагана, то на великому озері із птаством та рибою. Наприкінці шістдесятих років минулого століття, коли повсюдно захопилися меліорацією та осушенням боліт, це озеро зникло. Але урочище так і залишилося зватися «Озером».

Зовсім невеличкий куток, що відходить від центрального шляху неподалік від центру села, теж здавна звуть П'ятихатки. Скільки й пам'ятають наші старожили, тут було лише п'ять хат, а раніше звали п'ять димів. Історія продовжується так і надалі, хоч у двох хатах тепер оселилися дачники. До речі, в Козацькому є ще один топонім П'ятихатки. Так називався хутирець серед широкого степу між нашим селом і Пустотіним. У сиву давнину там була «пустоша». А в роки Столипінської реформи на відруб поселили п'ять родин. Перед Другою світовою єдина правляча партія прийняла рішення про примусове знесення таких хуторів. Тоді й зникли П'ятихатки. На рубежі шістдесятих-сімдесятих років у цей зелений оазис з джерельною і цілющою водою в криниці з дубовим зрубом ми ганяли пасти корів і ласували там вишнями і яблуками із занедбаних садів. Ще через два десятиліття колгоспні бульдозери знищили П'ятихатки і зрівняли їх із землею. Та назва місцини залишається в топонімічному словнику села.

Останній куток села по дорозі на Новий Биків зветься на російський лад – Посьолок на Лану. Це наймолодший, так би мовити, мікрорайон Козацького. Розпочали його заселяти у 1936 році, у часи масової і жорсткої русифікації України. Звідси і отой зловісний «посьолок». На той час у Козацькому не було вже вільних земель для будівництва. Поруч був шмат Новобиківського поля, через яке козачани ходили на роботу в сусіднє село. Частина цього поля наша сільрада обміняла на більш родючі землі в степу.

Є в Козацькому невеличкі вулички й провулки, але склалося так історично, що вони не мають народних назв. Тепер їх офіційно «приписали» до нових назв вулиць. Отож розглянемо інші сільські топоніми. У сусідніх з Козацьким Новому Бикові чи Новій Басані, коли людині треба в центр села, кажуть: пішла в містечко. У Козацькому теж є центр з великою заасфальтованою площею, навколо якої розташовані сільська рада, магазини, церква, меморіальний комплекс, фельдшерсько-акушерський пункт, будинок фольклору з бібліотекою, пошта, неподалік середня школа. Тут щосереді діє базар, тут розташована кінцева зупинка автобусів на Бобровицю і Київ. Одне слово, така ж інфраструктура, як і в колишньому райцентрі та осерді волості. Але топонім «містечко» у нас не використовується. Побутує «Центр». Фраза «Пішов у центр» близька і зрозуміла кожному вже не одне століття і вона не потребує додаткових пояснень.

Ціла топонімічна зона села міститься в слові «шлях». Вона охоплює територію від початку села з боку Веприка і майже до Нового Бикова або ж навпаки. Шлях має довжину в межах п'яти кілометрів і розділяє Козацьке приблизно на дві однакові за площею частини. Шлях існує давно. В історичній дореволюційній літературі він названий чумацьким, а згодом військово-торговим та транспортним трактом або ж дорогою. Згідно зі списком населених місць за даними 1859 року, про наше село сказано: «... по военно-транспортной дороге из г. Нежин в г. Козелец идут село Свидовец... Вороньки... Веприк... село Козацкое – козачье и владельческое, при реке Супое... дворов 307... жителей муж. пола 881, жен. 1002, церковь православная – одна...» Утворення цієї дороги, як і самого топоніма, безпомилково можна поєднати з чумацьким промислом у селі та окозі, про що свідчила донедавна наявність у Козацькому людей з прізвиськом Чумак. Тепер є тільки їхні нащадки, яких по-вуличному так і зовуть «чумаками». Очевидно, первісна назва цієї дороги теж була «Чумацький шлях». З часом цей топонім видозмінився: перша частина відпала після зникнення чумацького промислу, а залишилася лише друга – Шлях. Територія вздовж нього швидко заселялася та розширювалася, утворювалися нові кутки, а з ними нові топоніми.

Один з них Цвинтар або Церковище. Розташовувався він до середини тридцятих років поруч з погостом Свято-Миколаївської церкви. Храм більшовики зруйнували, переобладнавши його під колбуд. Але й він існував там недовго. Церкву розібрали, і добротне дерево віддали в Новий Биків для будівництва контори МТС. Після війни на цьому кладовищі не хоронили, територія упродовж десятиліть пустувала, але її називали цвинтар. Так про зруйнований некрополь моїх односельців нарікають і тепер, навіть після будівництва на кістках наших пращурів сільської школи.

З церковною старовиною пов'язаний не тільки цей топонім. Серед інших слід назвати Попову Могилу, Попову Леваду, Попівську школу. Топонім Попова Могила означав назву кургану, насипаного нашими предками серед степу широкого поблизу вже охарактеризованого мною поселення П'ятихатки. Односельці розповідали, що наприкінці шістдесятих років минулого століття «чорні археологи» з Нового Бикова шукали скарби і бульдозером зрівняли могилу із землею. Як тут не згадати слова легендарної нашої поетеси Ліни Костенко, яка писала:

Якісь дядьки, кудлаті, з клумаками
В гробницях будуть чиркати сірниками.
Повзти на пузі в повній темноті,
З кісток зривати бляшки золоті...

Могил навколо Козацького було багато. Їх називали скіфськими. В одному з архівних документів Генеральної військової канцелярії Гетьманщини записано про Козацьке, що козак Йосип Самсон продав козаку, жителю козачанському Никифору Задорожному «издревле козачую ниву на один день, лежачую близ села Козацькое, на коей могили имеются...» Ці свідки історії були й на інших «издревля козачих нивах».

Попова Левада розташована праворуч від дороги, що веде на згадувану вже Заглибівку. Належала вона в досить давній період місцевим батюшкам. Очевидно, серед її власників був і Олександр Даміловський, батько відомого українського і радянського архітектора професора Миколи Даміловського. Отець Олександр у вересні 1891 року очолював соборне богослужіння з нагоди освячення у Козацькому нового приміщення народного училища. У його хаті в радянські часи базувалося одне із приміщень сільської восьмирічки, яку інакше як Попівська школа ніхто не називав.

У Козацькому слугувала людям для випасу худоби не тільки Попова Левада. Крижова, Карпова, Левченкова, Мархушина, Максьомихина Левади були помережені канавами. Від Млинової дороги до Першотравневої попід чугункою тягнулася Свиридова Левада. Катрушина Левада впиралася одним кінцем у велику водойму Шарамаха, про яку піде мова нижче. Була в селі Яковченкова Левада. Поблизу неї в 1760 році Параскева Григорьєва Капустиха продавала здавна козачий ґрунт та двір «с хоронними строениями...»

Поруч з левадами у біографії села є топоніми кількох вигонів. Вигін означає місце вигону на пашу корів чи волів. Найбільшим вигоном у селі була земельна ділянка поруч з центральним шляхом. Звідси не тільки гнали кілька черід на пашу левад. Вигін був улюбленим місцем відпочинку так званих «горшечників» – гончарів із північних районів Чернігівщини, які великими мажарами везли продавати горшки, глечики, макітри на базари Нового Бикова, Нової Басані, Згурівки. Тут вони варили кашу, пускали пастись в соковитій траві коней.

Про Бурзаків вигін говорилося вище. Додам, що саме на цей вигін з боку Гаврилівки польовими дорогами в село заїхали на конях розвідники-червоноармійці у вересні 1943 року. Тут відбулася перша зустріч селян з визволителями. Поруч з вигонами гідне місце в топонімічному саду села займає топонім Тирло або Стійло. Їх було кілька на кількох левадах, бо в сімдесяті роки минулого століття в місцевому колгоспі лише корів було 1800 голів. А ще телята, бички на відгодівлі, коні. Корова та теля були тоді також майже в кожному дворі козачан. Найбільше ж тирло для худоби було на Максьомишиній Леваді поруч з великою долиною поблизу другої ферми господарства. Худоби нині в селі майже нема, а ця місцевість так і зветься Тирлом.

Вище йшла мова про топоніми, біографія яких пов'язана з шляхами-дорогами Козацького. До того додам топоніми шляхів, що виходять із села або межують з ним. Розпочну з так званого Веприцького шляху. Це дорога, що веде з Козацького у сусідній Веприк. Її ще інколи називають Бобровицький шлях. Як я вже писав, у сиву давнину саме цей шлях звався Чумацьким. Літописні джерела зафіксували як одні з перших українських бізнесменів того часу зупиняли валки возів, запряжених волами, на березі зниклої річки Ворониці – притоки Супою. Там, біля старої криниці з джерельною водою, залишки якої збереглися до наших днів, не тільки варили куліш, напували і пасли волів на соковитій траві навколишніх луків. Безсумнівно, до цих валок долучалися і перші «дальнобійники» з Козацького, які їхали в Крим по сіль та по рибу на Дон. Після зникнення чумакування ця дорога стала військово-торговим трактом, про що писав у дослідженні М. Домонтович, та військово-транспортною дорогою. Нині це звичайна асфальтівка, якою курсує транспорт до райцентру і далі.

Серед інших «шляхових» топонімів виокремлю Миколаївську, Першотравневу, Білоцерківську дороги, Новобиківський шлях. Мали дороги й переїзди. Серед них Озерський та Першотравневий. Перший топонім є синонімом Миколаївського переїзду, але має він значно давнішу історію. Так називали цей відрізок ще з двадцятих років минулого століття, коли розпочала діяти чугунка – залізниця з Нового Бикова до Кобижчі. Миколаївським він став називатися, коли розікрали не тільки залізницю, а й шпали із насипом, а колгосп у Миколаєві ліквідували, і сільраду об'єднали

з Козацькою. Першотравневий переїзд був безшламбаумним перетином згаданої залізниці. Часто на прохання пасажирів машиністи «кукушки» гальмували тут паровоз, аби людям було ближче дістатися додому.

Ще не вивітрилася з пам'яті односельців і так звана Млинова дорога. Це топонімічна назва шляху, що веде з Морозівки попід яворами і до чугунки. Колись тут, понад шляхом, серед широкого поля стояли вітряки. Документ від 1920 року зафіксував у селі 14 вітряків, але люди твердять, що їх було значно більше. Згодом млини відібрали у їхніх власників, націоналізували і розстрожили... Але окремі з них функціонували навіть після Другої світової. Серед них Плотників та Вакуленків млини.

Багато в селі гідронімів. Серед найголовніших і найвідоміших з них назва річки Супій. Її неодноразово згадують у літописних джерелах Київської держави. Найдревнішою згадкою про Супій є «Повчання Володимира Мономаха сином своїм», котре входить у «Повість минулих літ» і датується 1085 роком. Там, зокрема, пишеться: «И на весну посади мя отець в Переяславли перед братьею, и ходихом за Супой...» Друга історична згадка про Супій належить до 1136 року. Про славу Супою говорить той літописний факт, що саме у верхів'ї Супою у 1155 році половці приходили укладати мир з нашими князями «и сташа по Дубенцю, оли верх Супоя...»

Енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона, виданий у Петербурзі в 1891 році, про наш Супій (Супонь) пише, що це притока Дніпра, довжиною 65 верст, він протікає через Переяславський, Пирятинський і Золотоніський повіти. Витікає Супій з Козелецьких боліт Чернігівської губернії. Характер течії – болотистий. Поблизу містечка Яготина в 1765 році графом Розумовським збудована гребля, яка утворила обширне озеро з островом посередині. Про гідронім Супій можна ще багато говорити, але давайте звернемо увагу на інші водні об'єкти села. Їх немало.

Виділю озеро неподалік від кутка Зорянівка. Його звуть Бурчак. Етимологія слова інформує нас, що його перша частина «бур» означає «молоді листочки». Повна ж назва «бурчук» у киргизько-російському словнику трактується як горох, град. Серед найновіших гідронімів є Став. Це водойма, довжиною 800 і шириною 25 та первісною глибиною 5-6 метрів. Викопали її на східній околиці Крижової Левади у 1965 році з ініціативи тодішнього голови місцевого колгоспу Івана Семеновича Алейніченка для купання дітвори та для зарибнення. У Ставу й тепер купаються та ловлять рибу, але він поступово заболочується.

А ось гідронім Якименків став дійшов до нас з документів від 1725 року. Саме тоді цей став біля Козацького купив за «30 золотих доброї монети» отець Іоан Кустовський, благочинний Баришівського церковного округу, який передав придбану водойму отцю Тимофію Сандулу – пресвітеру Козачанському.

Оновленим гідронімом села є Озеро. Він перехопив назву від однойменного заболоченого урочища і тамтешньої водойми, яка щоліта пересихала. Ініціатором відродження водойми став нинішній керівник реформованого колгоспу Сергій Миколайович Чубовський. Неподалік від Озера є Криниця – гідронім, який позначає колодязь на території п'ятого поля по дорозі на Миколаїв. Її наші пращури викопали кілька століть тому, вручну. Зробили дубовий зруб. Встановили журавель із дерев'яним цеберком. Всі в селі підтвердять, що тут була дуже смачна вода. Поруч Криниці є Польова Долина. Це – анахронічний гідронім, колишня назва чималого водойми серед поля поруч із залізницею. На рубежі століть вона щоліта стала пересихати і там найвправніші стали косити траву для домашньої худоби. Сіно з долини було дуже запашним. Невисохле блюдце води облюбовували дикі качки.

Гідронім Брід позначає місце на Супої між Козацьким та Білоцерківцями. Колись у цьому місці діяла човнова переправа, а ще перекази донесли свідчення, що в часи Гетьманщини там діяла пристань для козацьких чайок. Неподалік Броду, за людськими переказами, потонули кілька кораблів одних з перших торговців, які припливали в наш край з Царгорода та Греції. На них ніби були навіть скрині з золотом. Отож і блукають в окремі літа тут чорні археологи з металошукачами... Адже тепер Супій можна перейти вбхід, і в засушливі роки по дну річку проходить пішохідна стежка. Стежка ця проходила островом, утвореним руслом Супою та однією з безіменних

приток. І називали його Берести. Це тому, що на тих землях густо росли однойменні дерева, які не примхливі до солончаків. До революції це був справжній ліс. Про це нині нагадують лише струхлі пеньки та поодинокі дерева. Поодинокі дерева на березі Супою не дають забути ще про один густий ліс. Нині ці зарослі мають топонім Гайок. Розташований він на Заглибівці і щоосені радує тутешніх мешканців врожаєм опеньків. Наші предки продавали тоді не тільки орні землі, пледи, ставки, сіножаті, а й ліси. У документах Генеральної Військової канцелярії стосовно нашого села, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, є немало свідчень про їх продаж. Зокрема, в 1763 році дружина померлого козака, жителя козачанського Федора Шаповалова з доброї волі продала лісок понад Супоєм козаку сотні Басанської, жителю Козачанському Івану Лук'янову за ціну 15 рублів.

Крім безіменного Озера, в селі є ще озера з власними назвами. Найвизначнішими тут варто назвати Бурзакове, Гордійове та Нагулине озера. Всі вони розташовані в басейні Супою і належали представникам відповідних родин Козацького.

Найзагадковіша та інтригуюча назва чималої водойми майже в самому центрі села має гідронім Шарамаха. Вона дійшла до нас через віки, але про походження назви ніхто достовірної інформації дати не може. Шарамаха служила місцем масового купання багатьох поколінь козаків. Так же масово тут ловили рибу. У п'ятдесяти-шістдесяті роки минулого століття Шарамаха остаточно стала замулюватися, а влітку навіть пересихати. Та наступної весни вона знову ставала повноводною і наповнювалася рибою. Тепер водойма повністю заболочена. Що стосується пояснення гідроніму, то, на мій погляд, тут треба шукати іноземні сліди. По-перше, литовський, оскільки село свого часу належало до Великого Князівства Литовського. У Вільненській (Вільнюській), Мінській, Гродненській губерніях протікає річка Шара. Цілком можливо, що люди з берегів тієї ріки були свого часу на берегах нашої водойми і дали подібну назву. У Франції є річка Шаранта. Під час Вітчизняної війни 1812 року французи пройшли повз нашу країну, але на фронтах тієї війни були й представники Козацького. Вони громили війська Наполеона й на французькій землі. Отож і вони могли трансформувати французьку назву на слов'янський лад. Можливо, походження назви слід шукати в індійській міфології, де присутній рід оленя шарабха – восьминогої тварини.

Одне слово, Шарамаха – справжня шарада, в корені якої є теж слово шара. А, можливо, мають рацію і наші односельці, які до нас донесли легенду про те, що на березі цього озера жила чи то чаклунка, чи просто хитра жінка, яка постійно збільшувала свої статки задарма, тобто, на шару. Але одного разу якась обурююча виявилася невдалою, тобто вона прорахувалася, дала маху. Звідтоді до неї ніби й прилипло «шара дала маху». З роками з цієї фрази викувалося й до водойми навіки прикріпилося скорочене «прізвище» «шара маха». А відомо ж, народ скаже як зав'яже. Ось і зав'язали вузол.

До речі, коли в середині сімдесятих років минулого століття колгоспний тракторист Микола Поталап на кілька метрів углибив пересохле плесо Шарамахи, то дісталися до голубої, оранжевої, червоної, білої, зеленої та інших кольорів глини. Для будівництва, мазання підлоги та хат її брали не тільки козачани, а й жителі навколишніх сіл. Так у селі народився ще один оронім Глинище. Таку назву в селі вже мали кілька територій із значними покладами глини. Її добували на Білих Землях, на Подолі, Сороковці, Максьомішиній Леваді, поблизу Центрального шляху. До речі, на Глинищі біля Сороковки у 1951 році розпочалося будівництво цегельні, де соломою випалювали цеглу для потреб колгоспу і людей. Підприємства давно нема, а мікротопонім Цегельня тепер означає територію, відведену для печей та складування цегли. І в селі всі знають, де це, хоч сам мікротопонім можна вважати анахронізмом, який втратив актуальне значення для сьогодення, однак зберігся в народній пам'яті.

Серед сільських гідронімів багато назв копанок. Та й самих копанок у Козацькому дуже багато. Практично кожен господар у берегах у кінці городу мав копанку. У березі в кінці нашого городу була Прокоповичова копанка. І хоч вона рівномірно розташовувалася на нашій та сусідській території та й облагороджували її спільно, все ж йменувалася ім'ям сусіда. Неподалік були Овсійовичева, Гап'яча копанки. На леваді попід центральним шляхом, де люди одноосібно випасали корів, були

Спичакова, Петренкова, Мархушина, Вороб'їхина, Довгого копанки. Ще й сьогодні живуть у пам'яті Сакейова, Харсічина, Телятнікова, Плотникова, Карпова, Єгорова, Нуженкова копанки. Характерно, що в цих копанках, у яких корови пили воду і з яких влітку поливали городи, було повно риби – карасів, плиток, в'юнів, пічкурів. Її ловили підсаками, решетами. Ще раніше в цих копанках мочили коноплі, на їхньому водному плесі відбілювали домоткане полотно. Коноплі тепер сіяти забороняють, а ось мода на копанки в селі відродилася. Якщо раніше їх копали заступами, то тепер риють скреперами та екскаваторами. В останні роки з'явилися гідрони́ми Стурзіна, Дараганова, Макаровичова копанки. У них купаються, розводять і ловлять рибу, там розкошує домашня водолавна птиця.

Трохи вище згадувався топонім-анахронізм Цегельня. У цей же ряд можна поставити ще кілька місцевих назв. Назву окремі. Впевнений, що ще не одне покоління моїх земляків з теплотою згадуватиме мікротопонім Явори. Від залізничного насипу по Млиновій дорозі у напрямку Морозівки, мабуть, із сотню років тому хтось посадив ряд яворів. Міцно вкоренилося лише вісім дерев. Їх у діаметрі не охопили б чотири-п'ять чоловік. Яворів нема уже з десятків років. Але варто сказати, «це біля яворів», як усі знають цю місцину. Попід яворами розташоване Савелине поле. Історія поля тісно пов'язана з односельцем Семеном Бурзаком. За службу в царській армії він заробив кілька десятин землі. Сільська влада нарізала їх за селом. Це були солончаківі землі, до того ж, на тому полі була довга балка з водою. Коли вона влітку пересихала, Семен виймав мул і удобрював ним поле. Так, Семен мав подвійну вигоду – і балку поглиблював, і поле удобрював. Навіть на цих солончаках Семен став заможним хазяїном. Під час примусової колективізації його розкуркулили, забрали землю, добротну клуню перенесли в колгосп і в ній упродовж років сушили тютюн.

Анахронізмом є топонім Окопи. Ним позначають дві місцевості в селі. Одна між Козацьким і Веприком, інша між Козацьким і Новим Биковом. Їх копали старі й малі козачани перед приходом німецько-нацистських військ. Викопані в кілька рядів окопи, були стратегічною помилкою командирів Червоної Армії, адже вони розташовувалися паралельно непрохідних боліт, через які ворог і не подумав би атакувати позиції. У сімдесяті роки минулого століття їх зрівняли із землею.

До анахронічного ряду топонімів Козацького належить антропонім Бабачиха. Він означав місцевість поблизу села. Але ніхто не скаже, було це поле, урочище чи могила. Як би там не було, а ця назва зафіксована в Рум'янцевському описі села. Такий же антропонім є на теренах Переяславщини, до якої колись належало і Козацьке. Місцевість Бабачиха там належала сотнику Сокирі. Тому Сокирі, про якого в «Близнецах» Тарас Шевченко писав, що він з дружиною щонеділі і в празники приходять на обідню в Мазепину церкву у Переяславі. Вважаю, що між двома цими Бабачихами в одному козацькому полку є логічний зв'язок. Знайти його – завдання для майбутнього. Не менш хочеться дізнатися, де в Козацькому містилися Кирзинна нива, Романенкова нива, Рудкове стойло, Васильцев Лан, Велика Могила (а раз була Велика, то мали бути й Мала або ж Середня), Федченків Плещ, Тетіївський ґрунт, які фігурують у купчих кріпостях за 1760 рік.

Завершити дослідження про сільські топоніми хочу власними назвами шкіл. Так склалося історично, що майже до кінця двадцятого століття школи в Козацькому були розкидані по всьому селу. Окремі приміщення розташовувалися одне від одного на відстані більше двох кілометрів. З 26 серпня 1891 року центральним навчальним центром стало освячене цього дня приміщення народного училища. Місце для його будівництва передав у дарунок сільській громаді поміщик гофмейстер двору імператора попечитель школи Петро Олексійович Васильчиков. Він же дав для спорудження храму науки безповоротно 500 рублів сріблом. Згодом це приміщення стали звати Великою школою. Та тепер цей топонім теж став анахронізмом, особливо після відкриття в 1975 році нового приміщення школи та розвалу історичної та ще добротної будівлі народного училища.

Поруч з Великою школою стояла Хатинка. Вона спершу була вкрита соломою, мала один клас та невеличкий буфет. Згодом Хатинку перекрили шифером. Примі-

щення Попівської школи розташовувалося по дорозі на Заглибівку. Це приміщення будувалося як житло для настоятеля сільської церкви, але до революції в ньому також діяла церковно-приходська школа. Після революції священиків звідси виселили. Приміщення знову віддали під школу і його стали називати Попівська школа. Вона слугувала справі освіти ще майже століття. Стільки ж гріла в свої стінах і Фенюківська школа на кутку Фенюківка. Насправді ж це був житловий будинок дяка місцевої церкви. Його більшовики реквізували і організували там два класи для навчання. Цю школу теж розламали і на її місці колгосп збудував житловий будинок на два входи.

Усвідомлюю, що моя розповідь про топонімічний ареал Козацького та його навкілля це лише краплина в колись повноводному Супої. Залишаюсь боржником перед іншими козацькими долинами, могилами, горбами, нивами, плецами, урочищами, болотами, сільськими кутками, вулицями та їхніми власними іменами, що не зміг тут розповісти. Сподіваюся, земляки, архівні джерела допоможуть повернутися до цікавої теми. Бо ж втратити топонім значить втратити частину нашої історії, літопису свого села, ім'я якому – Козацьке, яке є невід'ємною частинкою держави, де люди, як і мої односельці, сподіваються і надіються, що збудеться Шевченкове пророцтво і «помоляться на волі невольничі діти». Тож давайте разом берегти це безцінне надбання, щоб і надалі квітнув мій Єрусалим над сивим Супоєм – справжня свята земля для всіх моїх односельців: мертвих, живих і ненароджених. У Козацькому і поза ним сущих!

В статтє сделана попытка исследовать и систематизировать самые известные топонимы современного села Казацкое, которые дошли до нас из седой древности и родились в наше время.

Ключевые слова: Казацкое, географические названия, топоним, архивные источники, угол, Супий.

In the article an author tells about toponyms villages Cossacke.

Keywords: Cossacke, place-names, toponym, archived sources, river.

